

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЖИРАВЕЦЬКИЙ Т. М.,
здобувач кафедри
загальноправових дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.2.1>

**ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ»
ТА «ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ЗЕМЛЮ» У РЕТРОСПЕКТИВНОМУ ВИМІРІ**

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу еволюції становлення поняття «права землекористування» та «права власності на землю» у ретроспективному вимірі.

Констатовано, що на сучасному перехідному етапі розвитку та впровадження земельної реформи в Україні найважливішим завданням залишається проблема реформування відносин у сфері земельної власності. У зв'язку з цим найбільшої актуальності набуває питання про можливість і доцільність запровадження тих чи інших форм власності на землю, так як різні форми земельної власності здатні вплинути на земельні відносини, покращуючи їх зміст або перешкоджаючи їх розвитку.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що аналіз і узагальнення правових джерел, а також різних уявлень авторів юридичної літератури з питання правового регулювання земельних відносин дозволяє запропонувати наступне визначення права землекористування: право землекористування – сукупність правових норм, що визначають загальні умови, цільове призначення, права та обов'язки землекористувача з приводу володіння, користування і розпорядження, виділеною в установленому порядку земельною ділянкою. З урахуванням усього вищевикладеного, варто підкреслити, що в сфері земельних відносин слід мати чітку термінологію, що дозволяє виключити неоднозначність тлумачення таких важливих інститутів земельного права, а також нейтралізувати проблеми на практиці. Таким чином, вдосконалення основних понять правового регулювання земельних відносин, безсумнівно, буде сприяти вдосконаленню всієї системи земельних відносин в Україні.

Ключові слова: земельні відносини, інститут приватної власності на землю, українські території у складі Російської імперії, правове регулювання, форми власності, українські губернії.

Zhyravetskyi T. M. The evolution of the concept of "land use rights" and "property rights and land" in retrospect

The scientific article is devoted to the study and comprehensive analysis of the evolution of the concept of "land use rights" and "land ownership" in retrospect.

It is stated that at the current transitional stage of development and implementation of land reform in Ukraine the most important task is the problem of reforming relations in the field of land ownership. In this regard, the most relevant is the possibility and feasibility of introducing certain forms of land ownership, as various forms

of land ownership can affect land relations, improving their content or hindering their development.

Taking into account the doctrinal study, it is stated that the analysis and generalization of legal sources, as well as different ideas of the authors of legal literature on legal regulation of land relations offers the following definition of land use law: land use law – a set of legal norms defining general conditions, purpose, responsibilities of the land user regarding the possession, use and disposal of the land plot allocated in accordance with the established procedure. Given all the above, it should be emphasized that in the field of land relations should have clear terminology, which eliminates the ambiguity of interpretation of such important institutions of land law, as well as to neutralize the problems in practice. Thus, the improvement of the basic concepts of legal regulation of land relations will undoubtedly contribute to the improvement of the entire system of land relations in Ukraine.

Key words: *land relations, institute of private land ownership, Ukrainian territories within the Russian Empire, legal regulation, forms of ownership, Ukrainian provinces.*

Постановка проблеми. На сучасному перехідному етапі розвитку та впровадження земельної реформи в Україні найважливішим завданням залишається проблема реформування відносин у сфері земельної власності. У зв'язку з цим найбільшої актуальності набуває питання про можливість і доцільність запровадження тих чи інших форм власності на землю, так як різні форми земельної власності здатні вплинути на земельні відносини, покращуючи їх зміст або перешкоджаючи їх розвитку.

Стан дослідження. В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням правового регулювання земельних відносин посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених – філософів, економістів та правників, відтак, серед останніх варто виділити особливий внесок таких як: О. О. Барабаш, М. Ю. Бурдін, О. С. Гиляка, О. М. Головки, В. Д. Гончаренко, К. Р. Добкіна, Є. С. Дурнов, В. М. Юрченко, М. М. Шевердін, А. Є. Шевченко, О. Н. Ярмиш, але окремі питання все ще потребують більш детального науково-теоретичного обґрунтування та аналізу.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз еволюції становлення поняття «права землекористування» та «права власності на землю» у ретроспективному вимірі.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі, ряд вчених, як наприклад, К. А. Неволін, Н. В. Варадинов визначають окремі земельні відносини як певний вид обмеженої нерухомої власності. У свою чергу, Ф. Л. Морошкіна зазначав, що остаточне «розрізнення» власності і володіння відбулося в кінці XVIII – початку XIX століття. До того ж, хотілося б відзначити, що в Зводі законів цивільних прямо сказано, що під ім'ям вічного і потомственного володіння або права вотчинного і кріпосного права позначається право власності на нерухоме майна. Таким чином, позначення земельних відносин як «вічного і потомственного володіння» явно не відображало їх сутності. Що в свою чергу, знайшло відображення в матеріалах судової практики, де зазначалося, що вираз закону «вічне і спадкове володіння» не рівносильне вислову «право власності» [1, с. 53].

Разом з тим, слід зазначити, що зміст земельних правовідносин (право землекористування) в XIX столітті не обмежувались лише правом володіння, оскільки воно було недостатнім для їх правового регулювання. Так, А. В. Венедиктов розглядав володіння як одне з правомочностей власності, на відміну від право користування, що включає в себе право господарського розпорядження річчю і її плодами [2, с. 905]. У свою чергу, Л. А. Кассо вказує на право користування як правомочність, яка укладає в собі отримання всіх вигод, пов'язаних з використанням чужої речі і збиранням її плодів. Разом з тим слід зазначити, що законодавство Російської імперії не проводило чіткого розмежування між поняттями «окреме володіння» і «окреме користування» [3, с. 211].

Законодавство XIX століття називає в якості видів неповної власності «право володіння і користування» і окремо «права розпорядження». Отже, аналіз даних положень представляє можливим зробити висновок про те, що законодавством виділялося не окремі «право володіння» і «право користування», а саме сукупність права володіння і права користування, що в свою чергу, знайшло відображення в матеріалах судової практики, де досить часто зустрічається поняття «право володіння», що визнається самостійним, однорідним інститутом, який вирізняється від права власності за своїм характером і юридичними властивостями [4, с. 62].

Зводом законів цивільних виділялося «право розпорядження» в якості окремого інституту, однак, необхідно відзначити, що дане право не має самостійного, певного змісту поза правом власності, а також права володіння та користування. Слідуючи традиції, сучасне земельне законодавство зберігає трактування змісту права землекористування як сукупності права володіння і користування. Так, в якості учасників земельних відносин називаються землекористувачі як особи, що володіють і користуються земельними ділянками на праві постійного (безстрокового) користування або на праві безоплатного термінового користування, але необхідно відзначити, що законодавством визнаються такими лише окремі види землекористування, тоді як, цілісне поняття права землекористування не дається. Можливо, таке положення пов'язане з тим, що в зв'язку з проголошенням права приватної власності на землю значимість і поширеність землекористування істотно зменшилася. Таким чином, твердження про те, що умовне відділення одного з трьох елементів права власності (а саме права володіння, користування і розпорядження) утворює неповне право власності є не точним, оскільки в даному випадку мова йде про їх сукупність. У той же час, використання визначення «неповне право власності» не відображає сутності розглянутих земельних правовідносин. Ймовірно, законодавець цим визначенням підкреслював похідний, залежний характер даних відносин від права власності на землю. Однак, необхідно відзначити, що дані земельні правовідносини (правовідносини землекористування) представляли одну з правових форм, що становлять самостійний титул прав на землю [5, с. 503].

В цілому, легальне поняття «права землекористування» з'явилося лише на початку XX століття, в зв'язку із революційними змінами, які поклали початку новій системі земельних відносин, де єдиним землевласником була держава. З'являється поняття «право землекористування», яке вперше законодавчо було закріплено в Декреті «Про землю» від 27 жовтня 1917 року. У той же час, не дивлячись на те, що встановлювалася виключна державна власність на землю, а передача землі в користування трудящого селянства і встановлення трудового селянського землекористування розглядалися в якості найважливішого принципу Декрету, проте, поняття землекористування так і не розкривалося. У законодавстві було закріплено лише поняття «права землекористування» і перераховані основні суб'єкти даного права, що в свою чергу досить яскраво відображено в дослідженнях радянських вчених по розробці даного визначення [6, с. 40].

Дане поняття набуває широкого поширення в землевпорядній теорії і практиці, що істотно вплинуло на його характеристику. Так, М. А. Гендельманом землекористування розглядалося як територія, надана в користування господарству, підприємству або іншій юридичній особі для конкретних цілей, що має певну площу, фіксоване положення і точні межі. Інші науковці визначали землекористування як використання земельної ділянки окремими громадянами, кооперативами та громадськими організаціями, державними сільськогосподарськими підприємствами і установами тощо.

Водночас, доцільно в даному випадку термін землекористування розглядати в двох значеннях: як територіальне утворення (частина земельного фонду); як форма користування землею (безкоштовне безстрокове користування). Резюмуючи вищевикладене, право володіння являє собою встановлену законом можливість фактичного володіння земельною ділянкою; право користування як встановлена законом можливість господарської та іншої експлуатації землі, а також вилучення корисних властивостей і використання для інших цілей й задоволення потреб суспільства; право розпорядження – допустима законом мож-

ливість визначати юридичну долю земельної ділянки. На підставі аналізу, яких, представляється можливим зробити висновок, що в зміст права землекористування включаються всі вищезазвані правомочності, але головним та визначальним є саме право користування.

Істотне різноманітності поглядів авторів економічної і юридичної літератури на поняття і сутність права землекористування, а також відсутність його легального визначення в законодавстві, зумовила необхідність виявлення істотних рис даного права: похідний характер права землекористування від права власності. Так, якщо власник мав повне право вільно володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою, то землекористувач без його згоди не міг здійснювати частину правомочностей; обмеженість права землекористування за змістом, адже право землекористування здійснювалося в межах встановлених законом і договором; відносна самостійність права землекористування; цільове призначення права землекористування; підставами виникнення права землекористування були акти державних органів, а також цивільно-правові угоди (довічне володіння) [1, с. 58].

Таким чином, зміст права землекористування у досліджуваній період характеризувався складною структурою, яка була представлена наступним набором правомочностей, а саме правом володіння, користування і в окремих випадках правом розпорядження. Однак, слід звернути увагу, що їх обсяг був значно вужчим по відношенню до обсягу права власності.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що аналіз і узагальнення правових джерел, а також різних уявлень авторів юридичної літератури з питання правового регулювання земельних відносин дозволяє запропонувати наступне визначення права землекористування: право землекористування – сукупність правових норм, що визначають загальні умови, цільове призначення, права та обов'язки землекористувача з приводу володіння, користування і розпорядження, виділеною в установленому порядку земельною ділянкою. З урахуванням усього вищевикладеного, варто підкреслити, що в сфері земельних відносин слід мати чітку термінологію, що дозволяє виключити неоднозначність тлумачення таких важливих інститутів земельного права, а також нейтралізувати проблеми на практиці. Таким чином, вдосконалення основних понять правового регулювання земельних відносин, безсумнівно, буде сприяти вдосконаленню всієї системи земельних відносин в Україні.

Список використаних джерел:

1. Акманов С. С. Организационно-правовые формы мелкого кредита в сельском хозяйстве дореволюционной России. *Сибирский Юридический Вестник*. 1998. № 1. С. 52-60.
2. Балканов Н. П. Свод законов Российской империи. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями : алфавитный указатель к Своду законов Российской империи. Петтроград, 1914. 1030 с.
3. Барановський О. І., Барановська В. Г., Бублик Є. О. Стійкість фінансових ринків України та механізми її забезпечення. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. 492 с.
4. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Киев : Лито-типография Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко, 1907. 714 с.
5. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права. Учебник. Москва : Статут, 2002. 800 с.
6. Матузов П. И. Субъективные права граждан СССР. Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. 190 с.

